



# El jardí etnobotànic del Museu Terra

Un lloc de memòria viva.

TEXT: **Natacha Filippi,**  
cooperativa Els Corremarges

*El jardí etnobotànic del Museu Terra vol ser un lloc de memòria viva, un lloc on es transmet el coneixement generat al llarg dels segles sobre les plantes de la Conca de Barberà, de les Garrigues i de les muntanyes de Prades. També vol ser un lloc de reflexió i d'inspiració, per aconseguir imaginar noves maneres d'actuar en relació al món vegetal. En aquest article us presentem l'hort agroecològic i les onze zones que constitueixen el jardí etnobotànic del Museu Terra, a l'Espluga de Francolí. El jardí actual és el fruit d'un treball d'investigació i de disseny realitzat per la cooperativa Els Corremarges entre el 2019 i el 2020. Expliquem el procés del disseny i passegem per les diferents zones del jardí, per a convidar-vos a visitar-lo, tocar les plantes, escoltar la memòria que murmuren les plantes en aquest jardí poc comú.*

## Investigació històrica i disseny del jardí

Al peu de les muntanyes de Prades i del paratge natural de Poblet, en la part sud-oest de la Conca de Barberà, a prop de les Garrigues i de la serra del Tallat, es troba l'Espluga de Francolí. La seva població s'ha desenvolupat, al llarg dels segles, en una zona de frontera entre comarques, connectada al tren des de 1865 i marcada per la importància històrica de la producció agrícola, però també de les activitats industrials i comercials. El seu entorn vegetal es caracteritza per plantes de clima mediterrani, amb una diversitat de microclimes i d'hàbitats segons l'altitud, l'orientació i l'aprofitament històric dels recursos naturals de cada zona.

Dins l'Espluga de Francolí, es troba l'antiga casa pairal de la família Carulla, on el 1988 es va inaugurar el Museu de la Vida Rural. Entre 2008 i 2012, el Museu va ampliar i reformar els seus edificis, amb el suport de l'arquitecte Dani Freixes. El 2018, el Museu de la Vida Rural va reorientar-se per tal d'esdevenir «un centre cultural que preserva, genera i comparteix coneixement alhora que promou el debat i la reflexió sobre la transformació social sostenible des del món rural<sup>1</sup>», amb un clar enfocament a la cultura, l'educació i la sostenibilitat. El gener del 2024, va canviar de nom per a esdevenir el Museu Terra.

La reorientació del museu en els darrers anys va incloure la creació d'un jardí etnobotànic i d'un



Plafons explicatius del jardí.

hort agroecològic, dins el recinte del museu. El 2019, el Museu de la Vida Rural va començar una nova col·laboració amb dues entitats: la cooperativa agroecològica L'Arستا<sup>2</sup> va participar en el disseny del nou hort, amb el suport inicial de L'Espigall<sup>3</sup>, i la nostra cooperativa, Els Corremarges<sup>4</sup> es va encarregar del disseny d'un nou jardí etnobotànic, que envoltaria l'hort.

La creació del nou jardí es va iniciar per una primera fase de recerca, que ens va permetre realitzar entrevistes amb veïns i veïnes del poble i estudiar els arxius i la bibliografia existent sobre la relació entre la gent de l'Espluga de Francolí i dels pobles veïns i el seu entorn vegetal. L'anàlisi de la informació recollida ens va permetre elaborar un llistat d'unes 250 plantes. Es tracta de plantes que van tenir certa importància en diversos àmbits de la vida quotidiana de l'Espluga al llarg dels últims segles. El

llistat va constituir la base del disseny del nou jardí i es va acompanyar d'un primer informe, que esdevindria el llibre *Plantes i paisatge a l'Espluga de Francolí*<sup>5</sup>.

Dissenyar un jardí etnobotànic de 1.200 m<sup>2</sup> per tal de recuperar i transmetre el coneixement popular al voltant de més de 200 tàxons era un repte que vam abordar amb entusiasme. Un primer disseny ens va portar a la definició de zones segons els usos de les plantes, opció que vam descartar ràpidament davant la impossibilitat de posar juntes plantes amb usos semblants, però necessitats hídriques, o de sòl, o d'exposició, completament oposades. En el segon disseny, que seria el definitiu, vam privilegiar agrupar les plantes per necessitats de cultiu, a excepció d'algunes zones, on vam voler destacar un ús específic de les plantes.

1. Tal com l'equip del Museu el defineix a la seva pàgina web: <https://museuvidarural.cat/about/>.

2. L'Arستا és una cooperativa que treballa per a la sostenibilitat i la transformació social a partir del desenvolupament de l'agroecologia, la sobirania alimentària, l'economia social, solidària i feminista: <https://aresta.coop/>.

3. L'Espigall és una entitat de producció i consultoria agroecològica: <https://www.espigall.cat/>.

4. Els Corremarges és una cooperativa de treball dedicada a la recuperació i divulgació dels coneixements populars sobre la flora i el paisatge. <https://elcorremarges.cat/>

5. Filippi, N. i Figueras, G. 2021. *Plantes i paisatge a l'Espluga de Francolí. Una perspectiva històrica i etnobotànica*. Museu de la Vida Rural, Espluga de Francolí. Una ressenya del llibre es va publicar en el número 8 de la revista Milfulles: <http://www.floracatalana.cat/drupal843/milfulles/numeros/num8/recursos1>.



Zona de les plantes companyes, a prop de les maduixeres de bosc.

### Un passeig pel jardí

Tres anys després de les primeres plantacions, el resultat és un jardí harmoniós, sostenible i dinàmic, amb plantes joves, però ben arrelades, estructurat en un hort i onze hàbitats. En tot el jardí, un sistema d'etiquetes indica els noms de les plantes (noms comuns en català, castellà i anglès, i nom científic) i els seus usos, classificats en deu categories.

L'hort agroecològic, al centre de l'espai, s'organitza en quatre bancals seguint un sistema de rotacions, amb categories segons la part aprofitable de la planta (fruit, fulla, arrel o cultiu millorant, en el sentit que fixa nitrogen al terra o millora la seva estructura). A l'hort, s'hi poden trobar varietats locals de verdures i s'hi apliquen tècniques regeneratives del sòl, associacions de plantes i altres mètodes per tal de millorar la salut i la biodiversitat.

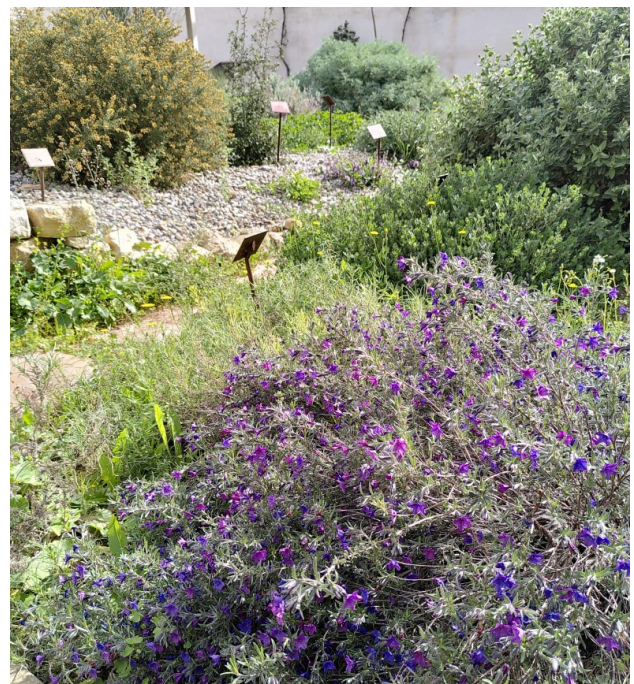
Les plantes companyes de l'hort creixen intercalades entre els bancals i als dos extrems nord i sud dels bancals. S'hi troben aromàtiques que s'acostumaven a plantar als horts, plantes medicinals que no es troben en l'entorn immediat de l'Espluga de Francolí, i plantes que atrauen els insectes auxiliars necessaris a la bona salut de l'hort. El cascall (*Papaver somniferum*), el tabac (*Nicotiana tabacum*), la consolda (*Symphytum xuplandicum*), el boixac (*Calendula officinalis*), l'angèlica (*Angelica archangelica*), el pelitre (*Tanacetum cinerariifolium*), l'herba de Santa Maria (*Tanacetum balsamita*) i

diferents espècies d'orenga (*Origanum* sp.) són unes quantes de les nombroses plantes que creixen en la zona central del jardí, on es troba l'hort.

A les puntes occidental i oriental de l'hort, dues zones barregen plantes cultivades i silvestres englobades dins unes categories genèriques de plantes que sovint corresponen a gèneres botànics propers. L'objectiu és interpellar els visitants sobre la frontera, tènue i històricament canviant, entre plantes cultivades i plantes espontànies. S'hi troben per exemple, dins la categoria dels cards, la carxofa (*Cynara cardunculus* var. *scolymus*), el card de penca (*Cynara cardunculus* var. *altalis*), però també el cardellet (*Scolymus hispanicus*), el càrtam (*Carthamus tinctorius*), el panical (*Eryngium campestre*) i el card marià (*Silybum marianum*). A l'altra punta, esparregueres i maduixeres cultivades i silvestres (*Asparagus officinalis* i *A. acutifolius*, *Fragaria xananassa* i *F. vesca*) creixen unes a prop de les altres. En tot el jardí també creixen herbes espontànies, o adventícies, moltes d'elles anuals, que anem seguint amb les etiquetes mòbils al fil de les temporades per destacar els seus usos: lleccsons (*Sonchus* sp.), rosella (*Papaver rhoeas*), borrisol (*Stellaria media*), cardamina (*Cardamine hirsuta*)...

En la zona més oriental del jardí, hi podem trobar quatre hàbitats. El matollar i el sotabosc ocupen l'espai més gran, amb racons creats per bancals elevats, camins de rajoles i parets de pedra seca re-

Zona de matollar.





Herba del nord (*Saxifraga fragilis*), a la zona de sotabosc.

alitzats per l'Associació Rellu i Entorn<sup>6</sup>. Al matollar, hi trobem moltes plantes típiques de la Conca de Barberà i de les Garrigues, mentre que en la zona de sotabosc, hi podem trobar plantes i arbusts de les muntanyes de Prades o dels sotaboscors, més clars, dels territoris veïns. La **vegetació de ribera** està localitzada en un indret que compta amb un reg específic, i les plantes d'**hàbitat aquàtic** viuen en uns testos instal·lats dins el safareig, que ja existia. Moltes de les plantes aprofitades per l'artesania, com

Instal·lació d'hàbitat aquàtic al safareig.



Responsabilitat i precaució amb les plantes

per exemple la cistelleria, creixen en aquestes dues últimes zones.

Al nord, es despleguen dues zones paral·leles a l'hort. Contra la paret, les **plantes de marge** recorden la riquesa etnobotànica dels marges entre cultius, amb espècies com ara el magraner (*Punica granatum*), l'aranyoner (*Prunus spinosa*), la gavernera (*Rosa canina*), la vidauba (*Clematis vitalba*) i l'esbarzer (*Rubus ulmifolius*). Entre el marge i l'hort, l'**espai monogràfic** acull el que seria l'equivalent d'una exposició temporal en un museu, però al jardí: cultius corresponents a una temàtica, que va canviant cada tres o quatre anys. La primera exposició ensenyava els antics cultius en extensiu i plantes segetal, moltes d'elles desaparegudes dels conreus cultivats en convencional: el blauet (*Centaurea cyanus*), la niella (*Agrostemma githago*), la nigella (*Nigella damascena*) i la camelina (*Camelina sativa*) creixien a la vora dels cereals antics, de les lleguminoses per a consum humà i animal i de les antigues plantes tèxtils com el lli (*Linum usitatissimum*) i el cànem (*Cannabis sativa* subsp. *sativa*). Aquest any l'espai acull una nova exposició, que gira al voltant de les plantes tèxtils i tintorials, amb bancals on hi creixen plantes anuals i biennals que han permès teixir roba i han donat tonalitats grogues, taronges, grises i blaves als teixits durant segles.

Les dues últimes zones, a la part més occidental del jardí, són una mostra de dues categories etnobotàniques que hem volgut destacar. Les **plantes comestibles** representades són sobretot plantes que

6. Rellu i Entorn es dedica a la construcció i restauració d'elements de pedra seca: <https://www.relleuentorn.cat>.

7. Les òsmies (en aquest cas *Osmia cornuta*) són abelles silvestres solitàries. No ataquen, i són pol·linitzadores excepcionals. Moltes espècies d'òsmies estan en declivi i s'han de preservar. Per aquesta raó hem instal·lat un refugi al jardí, amb el doble objectiu d'ajudar a la seva conservació i de millorar la diversitat d'insectes pol·linitzadors de l'hort. Per saber-ne més sobre el projecte Òsmia: <https://advecologica.org/project/projecte-osmia/>.

podien menjar-se en amanida, o durant la primavera, quan la gent anava a fer verdura, és a dir que anava a recol·lectar plantes espontànies comestibles. Al costat, en una zona delimitada per un cordill, el racó de les **plantes tòxiques** obre la porta a l'àmbit més simbòlic de l'etnobotànica, amb plantes vinculades als mons de la bruixeria i de la màgia.

Una noguera (*Juglans regia*), un codonyer (*Cydonia oblonga*), un nesprer (*Mespilus germanica*) i una desena de til·lers (*Tilia* sp.) creen zones d'ombres i d'aixopluc per poder visitar el jardí en qualsevol moment de l'any. En diferents punts del jardí, hi podem trobar una sinya, un antic safareig, un petit hivernacle per a sembrar llavors de varietats locals, una compostadora per a transformar les restes de poda i de les plantes adventícies i fertilitzar l'hort, així com un hotel d'insectes i un refugi d'òsmies<sup>7</sup> fabricat per l'ADV (Agrupació de Defensa Vegetal) Ecològica de Ponent

### Gestió sostenible d'un jardí mediterrani

La gestió sostenible de l'aigua, en un municipi que pateix restriccions hídriques des de fa gairebé dos anys, és un element clau del jardí. Les zones de l'hort, de les plantes companyes i de la vegetació de ribera compten amb un sistema de reg per gota a gota, que permet distribuir l'aigua justa per a les

Refugi d'òsmies.



Responsabilitat i precaució amb les plantes



Plantacions de gualda (*Reseda luteola*) pel nou espai monogràfic.

Corniol (*Aquilegia vulgaris*), a la zona de plantes tòxiques.



plantes, mentre les plantes de totes les altres zones, en ser adaptades al clima mediterrani, no tenen cap sistema de reg. Seguint les tècniques dels jardins mediterranis, les plantacions es fan a la tardor o a l'inici de la primavera, per a aprofitar les pluges d'aquestes èpoques de l'any. Segons les necessitats de cada planta, reguem les noves plantacions un o dos cops al mes, durant el primer any únicament.

Per a cada zona o ecosistema fem aportacions específiques de material per a reproduir les condicions adients als diferents cicles vegetals. A l'hort, l'aportació d'adob orgànic, de compost, i el fet de treballar la terra amb una bici-aixada en lloc d'un motocultor permeten regenerar el sòl i preservar les diferents capes estructurals que el constitueixen. En les zones de matollar, hem creat petits munts aportant pedres de riu i parets de pedra seca per tal d'augmentar la capacitat de drenatge, tot fent servir cobertes minerals per a impedir el creixement d'adventícies i recordar la importància de l'element mineral en el paisatge de la Conca de Barberà. En les zones de sotabosc i de ribera, hi hem fet aportacions de matèria orgànica i de fusta triturada.

El jardí etnobotànic del Museu Terra, amb el seu hort agroecològic, és un lloc viu, on seguim les

dinàmiques de les plantes, on aprenem a conèixer amb més detalls els seus cicles vegetals. Un lloc on posem en valor plantes que eren elements essencials de la vida quotidiana fa 50 o 60 anys, o fa més d'un segle, però que, majoritàriament, han desaparegut de la memòria popular. Un lloc per a recuperar i transmetre els antics coneixements, però també un lloc per a inspirar-nos, per a donar-nos eines més sostenibles, heretades del passat, renovades amb la nostra mirada present, per tal de construir un altre futur. Un futur amb jardins, biodiversitat, respecte i connexió amb la flora i el paisatge que ens envolta. El jardí és un raconet de món per a deixar-nos somiar que, potser, encara tenim marge per a actuar i per a preservar tots aquests recursos que havien permès desenvolupar les nostres societats, i que avui en dia sembla que ens costa tant de conservar.

**Natacha Filippi.** Doctora en història i sòcia fundadora de la cooperativa Els Corremarges, on realitza treballs de recerca històrica, dissenys de jardins etnobotànics, passejades etnobotàniques i tallers de divulgació.

Vista general del jardí.

